

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Lost in space. Over het toetsen van modellen van ruimtelijk keuzegedrag

Eijk, C. van der; Niemöller, B.

Citation

Eijk, C. van der, & Niemöller, B. (1989). Lost in space. Over het toetsen van modellen van ruimtelijk keuzegedrag. *Acta Politica*, 24: 1989(3), 301-310. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449735>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449735>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

In totaal zijn er dus drie modellen geschat over achtereenvolgende periodes van 11 weken. De eerste twee modellen zijn geschat op basis van de gegevens van de Partij van de Arbeid en de VVD. De derde model is geschat op basis van de gegevens van de Partij van de Arbeid en de PvdA. De eerste twee modellen zijn geschat op basis van de gegevens van de Partij van de Arbeid en de VVD. De derde model is geschat op basis van de gegevens van de Partij van de Arbeid en de PvdA.

Week 11 (22-28 maart)

De CDA-fractie is tegen de ziektewetplannen omdat zij een lastenverzwaring voor het bedrijfsleven vreest. De fractie van PvdA en D'66 zijn het min of meer eens met de plannen. De VVD-fractie pleit voor intrekking van het wetsontwerp.

Week 12 (29 maart-4 april)

Den Uyl in reactie op CDA: ter voorkoming lastenverzwaring van bedrijfsleven, desnoods werknemers meer premie laten betalen.

Week 17 (26 april-2 mei)

Minister Den Uyl stelt voor het wetsontwerp voorlopig niet af te handelen.

Appendix 2: de forecast-methode

De statistische techniek die wij in dit artikel gebruiken om het verloop van de aanhang van de Partij van de Arbeid te analyseren staat bekend onder de naam Box-Jenkins-analyse en ARIMA (Auto Regressive Integrated Moving Average). Met behulp van deze techniek is het mogelijk om de ontwikkeling van een reeks door middel van een formule te beschrijven. Voor de PvdA-reeks, die loopt vanaf januari 1979 tot en met mei 1986, heeft deze formule de volgende vorm:

$$Y_t = Y_{t-1} + a_t - \theta a_{t-1}$$

In deze formule geeft Y_t de op de week t bekende waarde van de reeks weer op de tijdstippen t en $t-1$, a_t geeft de waarde voor de omgevingsinvloed ('vandoemshock') op de tijdstippen t en $t-1$, en de parameter θ , ten slotte wordt, evenals de waarden voor de omgevingsinvloeden a_t , geschat.

De forecasts worden berekend door in de formule voor de interne structuur de bekende grootheden in te vullen en de waarde van de toevalsafwijking a_t , voor die betreffende periode op 0 te stellen. Hierbij kan echter niet gelijk worden gemaakt van het model voor de gehele reeks (1979-1986), maar moet steeds een nieuw model over de periode tot aan de voorspelling geschat worden. Alle latere peilingen blijven bij de schatting buiten beschouwing. Het model voor de periode van januari 1979 tot aan de eerste week van de ziektewet (157 waarnemingen) ziet er als volgt uit:

$$Y_t = Y_{t-1} + a_t - \theta a_{t-1} + \theta$$

Commentaar en discussie

Lost in space

Over het toetsen van modellen van ruimtelijk keuzegedrag

C. van der Eijk en B. Niemöller

In zijn artikel 'Operatie geslaagd, patiënt overleden?' (*Acta Politica*, april 1989: 129-170) doet Van Holsteyn verschillende dingen. Allereerst geeft hij een samenvatting van de ons proefschrift uitgewerkte theorie van rationeel kiezersgedrag en van wat de kernstukken van die theorie zouden zijn. Vervolgens presenteert hij analyses die zouden laten zien dat onze conclusie onjuist zou zijn dat een groot deel van het kiesgedrag zich laat verklaren vanuit deze theorie van rationele keuzen. Aangezien lang niet iedere lezer van zijn artikel met de feitelijke inhoud van ons werk bekend zal zijn, voelen wij ons genoodzaakt hier op zijn artikel te reageren teneinde duidelijk te maken dat Van Holsteyns artikel geen adequate ingang tot ons werk en de kwaliteit daarvan verschaft.

Allereerst iets over wat het in ons proefschrift uitgewerkte model nu eigenlijk inhoudt voor zover het kiezersgedrag betreft. Het model stelt dat kiezers zich rationeel gedragen, wat inhoudt dat zij zullen stemmen op de wijze waarvan zij verwachten dat dat hen het meeste nut oplevert. Om tot de hiervoor vereiste nutsverwachtingen te kunnen komen op een wijze die niet buitensporig 'duur' is (in termen van informatiekosten), maken zij gebruik van ideologie. Naarmate de ideologie van een partij meer lijkt op die van een kiezer levert deze partij hem, *ceteris paribus*, meer nut op. In de door ons uitgewerkte (downsianse) versie van het model wordt uitgegaan van één relevante ideologische dimensie, die links-rechts wordt genoemd. Onder een aantal voorwaarden laat zich een dergelijk model vertalen in termen van afstanden; men komt dan tot de modelvoorspelling dat een rationele kiezer op die partij stemt die zich het dichtst bij zijn eigen positie op die dimensie bevindt. Deze hypothese staat in de literatuur wel bekend als de 'korte-afstandhypothese'. Wil men deze hypothese in de empirie toetsen, dan dient allereerst aan een aantal randvoorwaarden voldaan te zijn. Van Holsteyn laat een aantal belangrijke voorwaarden buiten beschouwing (zie Van der Eijk/Niemöller 1983a: hst. 6) en beperkt zich tot onderstaand tweetal:

- zijn kiezers in staat zichzelf en de partijen op een links-rechtsschaal te plaatsen;
- in hoeverre is voldaan aan de voorwaarde van individuele ideologische stabiliteit.

Op grond van zijn analyses komt Van Holsteyn tot de conclusie 'dat zelfplaatsing en plaatsing van partijen op een links-rechtsschaal voor de meeste respondenten nauwelijks problemen oplevert' en dat 'er een grote mate van stabiliteit [blijkt] te zijn bij de zelfplaatsing'.

Alhoewel wij deze conclusies niet bestrijden, plaatsen we een vraagteken bij de wijze waarop hij zijn analyses heeft verricht. Met name zijn onderzoek naar de stabiliteit moeten wij als wel erg oppervlakkig karakteriseren. Wij zullen in het kort aangeven waarom wij dat vinden. Zijn analyse is volledig gebaseerd op de omvang van de verschillen in individuele scores op drie meetmomenten. Hij realiseert zich daarbij kennelijk niet dat de error-variantie van *verschilscores*, ceteris paribus, 2 maal zo groot is als die van de afzonderlijke metingen. Enigszins realistische schattingen van normale error-variantie leidt tot veel minder stellige uitspraken dan Van Holsteyn doet. Dat komt omdat hij, in weerwil van het feit dat hij meetfouten als oorzaak van verschuivingen onderkent (zie zijn noot 29), er geen rekening mee houdt. In tegendeel, hij berekent de absolute waarde van de individuele verschillen, stelt volslagen arbitrair dat een verschilscore van 1 best nog stabiel te noemen is en concludeert ten slotte dat een voldoende (?) groot aantal respondenten minder dan 2 posities op de links-rechtsschaal zijn verschoven om van stabiliteit te kunnen spreken. Het zou te ver voeren om in deze reactie omstandig weer te geven op welke wijze men stabiliteit van panel-data beter kan onderzoeken. In ieder geval dient men daarbij gebruik te maken van modellen die de betekenis van meetfout specificeren en de omvang ervan kunnen schatten. Dit vereist dat herhaald waargenomen indicatoren (i.c. de score op de links-rechtsschaal) worden gerelateerd aan latente variabelen. Reeds zes jaar geleden (1983b) pasten wij een zodanig model toe op een gedeelte van hetzelfde panel dat Van Holsteyn gebruikt. Recenter kwam Minkman (1988) op basis van precies dezelfde data die Van Holsteyn gebruikt tot een goed passend Lisrel-model met de volgende stabiliteitscoëfficiënten voor de links-rechtselfplaatsing van respondenten:

tussen golf 1 en golf 2 : .924
 tussen golf 2 en golf 3 : .980
 tussen golf 3 en golf 4 : .921
 tussen golf 4 en golf 5 : .884

Op basis van deze hoge stabiliteitscoëfficiënten kan inderdaad tot stabiliteit geconcludeerd worden.

De toetsing van de kleinste-afstandhypothese zelf is aanzienlijk minder gecompliceerd en Van Holsteyn komt in eerste instantie dan ook snel tot een conclusie:

'Een groot deel van de kiezers blijkt zich volgens deze kleinste-afstandregel te gedragen (tabel 6). Voor de drie onderzochte jaren stemt een meerderheid op een partij op de kleinste ideologische afstand van de eigen positie; in 1986 gaat het zelfs om bijna tweederde deel der kiezers. De kleinste-afstandhypothese vindt duidelijk steun in de data en lijkt een krachtig onderdeel van een model ter verklaring van stemgedrag.'

In ons proefschrift komen wij tot een vergelijkbare conclusie, zij het dat wij daarbij tevens nogal wat mitsen en maren naar voren brengen die de waarde van deze conclusie relativiseren: we komen daar nog op terug. Ook Van Holsteyn komt met een 'maar':

'...de mogelijkheid dat weliswaar op een partij op de kleinste afstand wordt gestemd, maar dat het niet gaat om een unieke keuze. Als het gaat om twee of meer partijen op een gelijke (kleinste) afstand, dan kan de uiteindelijke keuze niet door deze ideologische afstand worden verklaard en moeten andere verklaringsgronden worden aangevoerd. Van der Eijk en Niemöller erkennen het bestaan van deze complicatie, maar lijken deze niet voor een grote groep kiezers van belang te vinden: "For some, more than one party is located at the smallest distance" (cursivering JvH). De genoemde complicatie is onderschat...'

Met deze opmerking maakt Van Holsteyn impliciet duidelijk dat het verloop van zijn verhaal niet meer over *ons* model kan gaan. Niet vanwege de onterechte suggestie dat wij de *omvang* van de betreffende groep kiezers onderschatten, maar omdat de gesignaleerde 'complicatie' in *ons model volstrekt geen complicatie is*. Wij hebben zowel in ons proefschrift als in vele publicaties daarna uit en te na betoogd, dat ter verklaring van de keuze tussen twee (of meer) partijen die op gelijke afstand van een kiezer worden gepercipieerd, additionele criteria nodig zijn. Ons in het begin van deze reactie samengevatte 'verklaringsmodel' kent dan ook 2 fasen: in de eerste komt een kiezer op grond van ideologische percepties tot een keuze. Mocht die keuze uit een in ideologische zin equivalente verzameling partijen bestaan, dan zijn in de tweede fase zogenaamde tie-breakers nodig om tot een unieke keuze te komen':

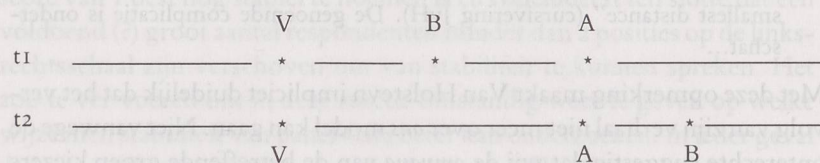
'secondary motivations for voting do exist, and exert a behavior-directing influence when a voter has to choose one party from several which are percei-

ved to be equally proximal. Additional motivations may also explain vote-changing between such parties, these changes conform to the limitations posed by ideological considerations, although they cannot (owing to "local independence") be directed by the latter' (p. 302).

Van Holsteyns constatering dat er voor ene deel van het electoraat *additionele* criteria nodig zijn als kortste-afstandpercepties niet tot een unieke keuze leiden kan, zoveel jaren na het verschijnen van ons boek, nog als een late bevestiging van de noodzaak van de tweede fase van ons verklaringsmodel worden afgedaan. Het is echter volstrekt onjuist om de eerste fase van het model (de kortste-afstandhypothese) te verwerpen op grond van een eis (unieke keuze) die niets met die fase te maken heeft, maar nu juist de aanleiding vormt om in het totale verklaringsmodel een tweede fase op te nemen.

Voor wat betreft het tweede deel van Van Holsteyns artikel, waarin hij onze afstand-reductiehypothese onderzoekt, geldt evenzeer dat hij zich richt op iets anders dan het model zoals door ons geformuleerd. Het is onmogelijk in deze reactie een bevredigende samenvatting te geven van hetgeen wij daarover in extenso in ons boek hebben geschreven. Aan de hand van figuur 1 kunnen wij echter onmiddellijk aangeven waarom Van Holsteyns werkwijze onjuist is.

Figuur 1: Illustratie van betoog in de tekst

In figuur 1 gaan we uit van een kiezer V die op twee tijdstippen, t1 en t2, een perceptie heeft van de positie van twee partijen A en B. Bij rationeel keuzegedrag (in downsiaanse zin) zal V op tijdstip 1 voor de dichtstbijzijnde partij, B, kiezen. Indien V nu bij de volgende verkiezingen (t2) partij B op de in figuur 1 aangegeven gewijzigde positie percipieert, zal hij uit rationele overwegingen besluiten van partij te wisselen en op de dan dichtstbijzijnde partij A stemmen. Dat de afstand V-A tussen kiezer en uitverkooren partij dan groter is dan de afstand V-B bij de vorige verkiezingen doet aan de rationaliteit van die keuze niets af: op tijdstip t2 wordt partij A als meest nabij gepercipieerd en is het dus volstrekt rationeel die partij boven partij B te verkiezen.

Van Holsteyn zou, gegeven de door hem gebruikte werkwijze, echter

concluderen dat kiezer V zijn afstand heeft vergroot (juist) en dus niet rationeel handelt (onjuist). Het ontgaat ons ten ene male waarom een kiezer die bij elke verkiezing de dichtstbijzijnde partij kiest niet rationeel zou handelen. Hier blijkt hoe ernstig de conceptuele verwarring bij Van Holsteyn wel is. De kiezer die in het bovenstaande voorbeeld op beide momenten op de dichtstbijzijnde partij stemt is voor Van Holsteyn tegelijkertijd rationeel (vanwege het voldoen aan de kortste-afstandhypothese) en niet-rationeel (vanwege het niet voldoen aan wat hij als de afstands-reductiehypothese ziet); een inconsistentie in zijn gebruik van de beide hypothesen.

Kort gezegd maakt Van Holsteyn twee kardinale fouten.

1. Hij vergelijkt een afstand die op tijdstip 1 is gedefinieerd (V-B) met een die op tijdstip 2 is gedefinieerd (V-A), zonder rekening te houden met het feit dat in de perceptie van de kiezer de afstand tussen die kiezer en partij B op tijdstip 2 een andere is dan op tijdstip 1, en dat de kiezer op tijdstip 2 zijn keuze *in de dan bestaande situatie* moet bepalen. Een rationele kiezer zal zich daarbij niet laten leiden door afstanden zoals die in het *verleden* zijn gepercipieerd.

Uiteraard wordt een en ander nog complexer als men er rekening mee houdt dat er meer dan twee partijen zijn en de kiezer zelf ook nog van positie kan veranderen. Gegeven het feit dat het gaat om de rationaliteit van de keuze op tijdstip 2, mag alleen gekeken worden naar de structuur van de posities op dat moment en dat is precies wat wij in ons proefschrift hebben gedaan.

2. De tweede fout is dat Van Holsteyn het onderscheid tussen de kortste-afstandhypothese en de afstand-reductiehypothese niet begrijpt. Hij beschouwt de laatste als besloten in de eerste. Dit blijkt het duidelijkst uit zijn bewering dat 'de kern van de afstand-reductiehypothese immers [is] ... dat kiezers stemmen op de kleinst mogelijke ideologische afstand', maar ook op diverse andere plaatsen (zoals zijn noot 40).

Als hij daarin gelijk zou hebben, zou hij veel effectiever als kritiek hebben kunnen stellen dat wij redundante hypothesen in de baan brengen. Hij heeft echter niet gelijk: de twee hypothesen overlappen slechts gedeeltelijk en dan nog maar voor een deel van de kiezers. Algemener: de afstand-reductiehypothese *zoals door ons geformuleerd* zegt niets over het al dan niet kortste-afstandstemmen van kiezers. Reductie van afstand kan maar hoeft niet samen te gaan met kortste-afstandstemmen. De afstand-reductiehypothese stelt dat bij een gegeven verkiezing kiezers pogen dichterbij te stemmen dan het geval zou zijn als zij, ten opzichte van de vorige verkiezing, onveranderd zouden stemmen. Dit alles ongeacht of de kiezer de vo-

rige keer, dan wel deze keer op de kortste afstand stemde c. q. stemt. De inhoudelijke betekenis van deze hypothese is dat (links-rechts) ideologie (mede) bepalend is voor gedrag, ook in die situatie waarin niet op kortste afstand wordt gestemd.

Op grond van deze twee punten kunnen wij slechts constateren dat Van Holsteyn het door ons in ons proefschrift geconstrueerde theoretisch kader onjuist weergeeft. Zijn op basis van dit incorrecte beeld uitgevoerde analyses hebben dan ook niets meer met *onze* theorie te maken. Hij toetst niet onze afstand-reductiehypothese maar iets heel anders wat hij ten onrechte aan ons toe schrijft. Kortom: hij knutselt een stropop in elkaar, hangt die het bordje 'Van der Eijk/Niemöller' om de hals en hakt het vervolgens tot gort, zonder in de gaten te hebben dat hij bezig is zijn eigen fantoom te bestrijden.

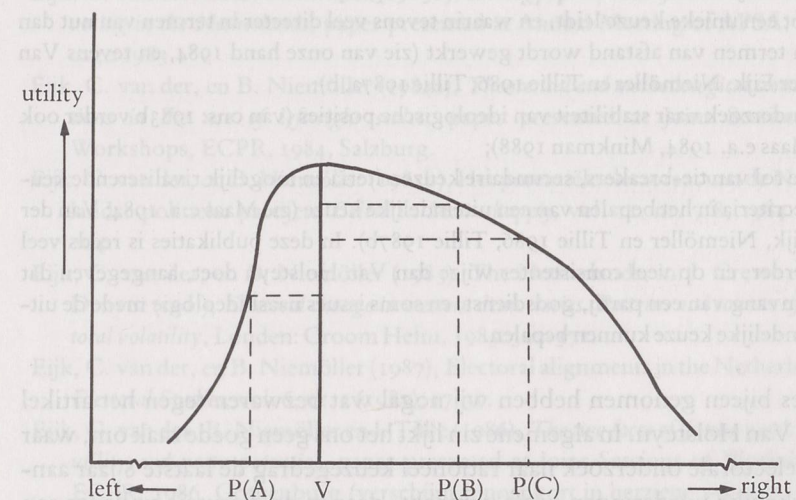
Naast de geconstateerde fouten die Van Holsteyn maakt in zijn conceptualisering, analyse en conclusies, is zijn artikel ook om een geheel andere reden teleurstellend.

In ons proefschrift hebben wij uitgebreid aandacht geschonken aan de gevaren die verbonden zijn aan een blindvaren op een percentage kortsteafstandstemmers, de 'precieze' mate van afstand-reductie, of iets dergelijks. Zo hebben wij van meet af aan de aandacht gevestigd op problemen als de grofheid van het meetinstrument, en de mogelijkheid om uit rationele overwegingen niet op kortste afstand te stemmen (strategisch stemmen, 'risk-taking' of 'risk-avoiding', vermijden van een 'verloren' stem etc.). Veel fundamenteel is echter dat naar onze mening rationaliteit zou moeten worden afgemeten aan (verwacht) nut in plaats van aan afstand. Het volgende, uitgebreide citaat uit ons proefschrift (p. 298-299) maakt duidelijk waarom:

'In Chapter 6... rationality has been inceptively defined not in terms of distance, but in terms of maximizing (expected) benefits... or, in current jargon, in terms of maximizing (expected) utility. The conception of rational behavior in a continuous space implies that each position in the space can be characterized by its (expected) utility, hence, each voter can be characterized by a utility function. Little empirical knowledge (if any at all) exists with respect to the form of these functions. To keep rational choice theories tractable, assumptions with regard to the form of utility functions have to be made. The most commonly employed class of assumptions specifies that voters' utility functions are single-peaked. Many different mathematical formulations of the function's form satisfy this condition. Especially with regard to voting behavior, the additional assumption is frequently made that these functions are symmetric. If, however, a utility function is symmetric, maximization of utility is equivalent to minimizing distance. It is from this kind of assumptions

that hypotheses emanate which are cast directly in terms of distances. We doubt, however, whether all utility functions can be assumed to be symmetric. Voters who are located at extreme positions of the space may very well have asymmetric utility functions. If this would be the case, maximization of utility and minimization of distance may become divergent, as has been illustrated in figure 7.5. In this figure an asymmetric but single-peaked utility function has been depicted. The mode, V , can be regarded to be the voter's position on the continuum. The (perceived) location of three parties has also been indicated $P(A)$, $P(B)$ and $P(C)$. This picture evidences that increasing utility and reducing distance is equivalent only when the alternatives compared are located at the same side of the voter's position. A voter, switching from party C to party B increases utility, and reduces distance. If, however, alternatives are being compared which are located at opposite sides of the voter's location, distance and utility are no longer monotonically related to each other: party A is more proximal to the voter (V) than party (B), still its associated utility is lower.'

Figure 7.5: Distances and utilities are not monotonically related in the case of asymmetric utility functions

In ons proefschrift besteden wij dan ook in meerdere hoofdstukken apart aandacht aan zowel de mogelijkheden als de beperkingen van de toetsing van ruimtelijke theorieën door middel van eenvoudige afstandsmodellen e. d. (zie o. a. p. 213-215, 302-306, etc.).

Gegeven de ontwikkeling van het electorale onderzoek in Nederland op

dat moment was het ondanks alle door ons zelf besproken problemen zinvol om met eenvoudige hypothesen zoals die inzake kortste afstand en afstand-reductie aan te tonen dat een deel van het kiesgedrag als rationeel in downsiaanse zin kon worden aangemerkt. Daarmee toonden wij aan dat het hoe dan ook de moeite waard was om dergelijke theorieën nader uit te werken en te verfijnen, en dat ideologische overwegingen in de verklaring van electoraal gedrag niet gemist kunnen worden. Tegelijkertijd echter gaven wij aan waarom geen wezenlijke verdere vooruitgang zou kunnen worden bereikt met dezelfde simpele assumpties en hetzelfde eenvoudige instrumentarium. Van dit alles vinden wij niets terug bij Van Holsteyn. Evenmin vinden wij iets terug van het voor deze vraagstellingen relevante verdere onderzoek sinds 1983. Wij releveren hier daarom korthedshalve aan de volgende punten:

- * de ontwikkeling van het concept ideologische identificatie als verdere onderbouwing van de gedachte dat voor sommigen het keuzeproces in twee fasen verloopt (dissertatie, hst. 8, zie ook van onze hand 1983b, 1984);
- * de ontwikkeling van empirisch onderzoek naar nutsfuncties, waarin evenzeer duidelijk wordt dat de op basis van ideologie plaatsvindende selectie vaak niet tot een unieke keuze leidt, en waarin tevens veel directer in termen van nut dan in termen van afstand wordt gewerkt (zie van onze hand 1984, en tevens Van der Eijk, Niemöller en Tillie 1986; Tillie 1987a, b);
- * onderzoek naar stabiliteit van ideologische posities (van ons: 1983b verder ook Maas e.a. 1984, Minkman 1988);
- * de rol van tie-breakers, secundaire keuzecriteria en mogelijk rivaliserende keuzecriteria in het bepalen van een uiteindelijke keuze (zie Maas e.a. 1984; Van der Eijk, Niemöller en Tillie 1986; Tillie 1987b). In deze publikaties is reeds veel eerder, en op veel consistentere wijze dan Van Holsteyn doet, aangegeven dat omvang van een partij, godsdienst, en soms issues naast ideologie mede de uiteindelijke keuze kunnen bepalen.

Alles bijeen genomen hebben wij nogal wat bezwaren tegen het artikel van Van Holsteyn. In algemene zin lijkt het ons geen goede zaak om, waar het electorale onderzoek naar rationeel keuzegedrag de laatste 8 jaar aanmerkelijke vorderingen heeft gemaakt, daar in de discussie volledig aan voorbij te gaan. Wat ons persoonlijk betreft menen wij dat kritiek die tegen ons werk wordt ingebracht ten minste een *correcte* weergave van ons werk als uitgangspunt dient te hebben. Alleen dan kan een zinnige discussie daarover plaatsvinden, waarbij wat ons betreft het gelijk uiteraard niet bij voorbaat aan onze kant hoeft te liggen. De wijze waarop Van Holsteyn onze ideeën heeft geïnterpreteerd en samengevat doet daaraan volstrekt geen recht. Daarmee vervalt niet alleen de grondslag voor een vruchtbare

wetenschappelijke discussie, maar worden lezers die niet goed bekend zijn met ons werk, geconfronteerd met een onjuist beeld daarvan.

Noot

1. Ten onrechte wordt vaak gesuggereerd dat het 'probleem' van een niet-unieke keuze zich vooral in een meerpartijstelsel zou voordoen. Het verschijnsel komt echter voor in elk politiek stelsel, ongeacht het aantal politieke partijen. Het is zelfs niet noodzakelijk dat het zich in een meerpartijstelsel vaker zal voordoen dan in, bij voorbeeld, een tweepartijstelsel. Dat deze mogelijkheid zich kan en zal voordoen is onderkend in ongeveer de gehele literatuur over dit onderwerp vanaf Downs, en is, terecht, nimmer opgevat als een zwakke stee van het model.

Literatuur

- Eijk, C. van der, en B. Niemöller (1983a), *Electoral change in the Netherlands. Empirical results and methods of measurement*, Amsterdam: CT Press, 1983a.
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller (1983b), *Ideology, party identification and rational voting in the Netherlands*, paper presented at Annual Meeting of APSA, Chicago 1983.
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller (1984a), *Theoretical and methodological considerations in the use of left-right scales*, paper presented at Joint Sessions of Workshops, ECPR, 1984, Salzburg.
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller (1984b), Het potentiële electoraat van de Nederlandse politieke partijen, *Beleid en Maatschappij*, vol. 11, nr. 7/8, 1984: 192-204.
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller (1985), The Netherlands, in: I. Crewe en D. Denver (red.), *Electoral change in western democracies. Patterns and sources of electoral volatility*, Londen: Croom Helm, 1985: 342-371.
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller (1987), Electoral alignments in the Netherlands, *Electoral Studies*, vol. 6, nr. 1 (1987): 17-30.
- Eijk, C. van der, B. Niemöller en J. Tillie (1986), *The two faces of 'future vote': voter utility and party potential*, paper presented at Joint Sessions of Workshops, ECPR, 1986, Gothenburg (verschijnt binnenkort in herziene versie in *European Journal of Political Research*).
- Maas, C.F., L.J. van Doorn en W.E. Saris (1984), *Predicting the vote on the basis of the Left-Right continuum for the Dutch party-space*, paper presented at Joint Sessions of Workshops, ECPR, Salzburg 1984.
- Minkman, M. (1988), *Stemgedrag en zelfplaatsing: de rationaliteit versus de rationalisatiehypothese*, doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam, PSCF, 1988.
- Niemöller, B., en C. van der Eijk (1985a), *Conceptual and methodological issues in relation to left and right: point versus interval approaches*, paper presented at the 1985

- World Congress of IPSA, Parijs.
- Niemöller, B., en C. van der Eijk (1985b), De betekenis van links-rechts in electoraal onderzoek, *Acta Politica*, vol. 20, 1985:45-58.
- Niemöller, B., en C. van der Eijk (1986), Links-rechts, postmaterialisme en stemgedrag, *Mens en Maatschappij*, vol. 61, nr. 3 (1986): 251-269.
- Tillie, J.N. (1987a), Stemkans en potentieel electoraat, in: J.J.M. van Holsteyn, G.A. Irwin en C. van der Eijk (red.), *De Nederlandse Kiezer '86*, Amsterdam, Steinmetz/Swidoc, 1987:180-188.
- Tillie, J.N. (1987b), *Party competition and party potential. Empirical conditions for vote-maximizing strategies*, paper, Joint Sessions of Workshops, ECPR, 1987, Amsterdam (30 p.) (verschijnt binnenkort in herziene versie in *Sociale Wetenschappen*).

Space oddity

J.J.M. van Holsteyn

'and I think my spaceship knows which way to go'

David Bowie, *Space oddity*

Droefenis alom. Naast geconstateerde fouten in conceptualisering, analyse en conclusies is 'Operatie geslaagd, patiënt overleden' nog teleurstellend ook, aldus Van der Eijk en Niemöller in hun reactie 'Lost in space'. Op het gevaar af de teleurstelling te vergroten, voel ik me toch genoodzaakt op hun kritische kanttekeningen in te gaan. Ik zal me hierbij beperken tot de drie mijns inziens belangrijkste punten, te weten de unieke keuze bij toetsing van de kleinste-afstandhypothese, de afstand-reductiehypothese en het belang van nutsfuncties. Deze beperking betekent niet dat ik het eens zou zijn met de andere punten van kritiek, die overigens meer op de analyse dan op de uiteindelijk bereikte conclusies betrekking hebben. Ik zal echter, gedwongen door tijd- en ruimtegebrek en tevens gezien het feit dat de overige kritiekpunten voor de verdere ontwikkeling van het onderzoek naar een verklaring van stemgedrag van secundair belang zijn, de verleiding weerstaan om de andere punten te weerspreken.

De kleinste-afstandhypothese: het belang van de unieke keuze

Het verschijnsel, dat een deel der kleinste-afstandstemmers meer dan één politieke partij op de kleinste ideologische afstand percipieert, is naar de mening van Van der Eijk en Niemöller 'volstrekt geen complicatie'. Dit is opmerkelijk, want in hun proefschrift werd al de volgende opmerking gemaakt: 'Another complicating matter in reality is that "smallest distance" does not define a unique choice for all voters. For some, more than one party is located at the smallest distance' (p. 282, cursivering JvH). Er zijn echter redenen van meer gewicht om van een complicatie voor het verklaringsmodel van rationeel stemgedrag te spreken.

* Onduidelijk is, waarom er additionele criteria nodig zijn voor de ver-